

УДК [94:050] (=161.2:44) “192/194”

ВИСВІТЛЕННЯ ПРОЦЕСУ НАД “СПІЛКОЮ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ” НА СТОРІНКАХ ТИЖНЕВИКА “ТРИЗУБ”

Віктор ГОЛУБКО

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історичного краєзнавства,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

У статті проаналізовано матеріали тижневика “Тризуб”, який видавався еміграційним урядом Української Народної Республіки в Парижі 1925–1940 роках. Серед ключових тем, які порушувалися тижневиком було інформування української громадськості за кордоном і європейської громадської думки про перший відкритий судовий процес, сфабрикований радянською владою над “Спілкою визволення України” (СВУ) у 1930 р. Провідною темою публікацій тижневика є твердження, що після захоплення більшовицькою Росією України тут було встановлено тоталітарний режим, який як і його попередник – царський проводив імперську політику, щоб утримати її під своїм контролем. Судовий процес над СВУ висвітлюється у двох головних аспектах: політичному, що мав на меті ліквідувати на території колишньої УНР опозицію окупаційному комуністичному режимові шляхом нейтралізації провідних діячів національного культурного та громадського життя, і юридичному, котрий став уособленням нечуваної в юридичній практиці фальсифікації документів та насильства над підсудними. Незважаючи на те, що редакція тижневика, за незначними винятками, не володіла первинною інформацією про перебіг процесу над СВУ, на підставі наявних у її розпорядженні фактів вона подавала матеріали які загалом правдиво відображали його суть.

Ключові слова: “Спілка визволення України”, радянська Україна, репресії, українізація, комуністичний режим, тижневик “Тризуб”.

Рубіж 20-х–30-х рр. ХХ ст. відкрив найдраматичнішу сторінку в історії української інтелектуальної еліти в УСРР. Сталінський режим, побоюючись непередбачуваних для нього наслідків політики українізації, вдався до фізичної розправи над її провідними діячами, здебільшого творчою та науковою інтелігенцією. Одним із перших “процесів”, які розпочинали розкручування психозу судилищ “ворогів народу” в радянській Україні стала справа над міфічною “Спілкою визволення України” (СВУ). Особливість процесу полягала у тому, що він був публічним, на відміну від наступних. Використовуючи увесь арсенал засобів впливу – фізичного і морально-психологічного терору, радянська влада прагнула дискредитувати в очах загалу провідних українських науковців, літераторів, митців, духовних осіб. Фактично цей процес більшовицька влада задумала перетворити на інструмент знищення національного відродження, викликаного політикою українізації і ліквідації його носіїв. Уся потуга держпартапарату була кинута на формування і в Україні, і поза її межами образу підсудних в іпостасі ворогів українського народу, що бажають його поневолення

й тим самим обґрунтувати репресії над колишніми політичними опонентами на території окупованої УНР. Відтак процес мав засвідчити “справедливість” радянського правосуддя перед світом, заманіфестувати його підтримку широкими верствами населення республіки. З огляду на це цікавим для дослідження видається роль української еміграційної періодики у висвітленні цих подій крізь призму інформування світової громадськості про суть процесу над СБУ, а також розвінчання політики червоної Москви супроти України, як продовження її колишніх імперських традицій.

Непересічну роль в інформуванні світової громадськості у злочинах окупаційної влади в Україні відіграв тижневик “Тризуб” – один із небагатьох інформаційних каналів, через який поширювалися звістки про події в УСРР. Тижневик був заснований за ініціативи С. Петлюри у 1925 р. у Парижі. Фактично аж до початку Другої світової війни він виконував роль офіціозу уряду УНР¹. На його сторінках порушувались актуальні проблеми перспектив української державності у контексті міжнародної політики, а також значну увагу надавалось аналізу ситуації на теренах радянської України, окупованої більшовицькою Росією.

Найбільше матеріалів про репресії комуністичної влади в радянській Україні припадають на 1930-ті роки. Саме у цей час відбувається згортання проголошеної раніше політики українізації і розкручується маховик масових репресій супроти усієї української нації².

Аналізуючи публікації тижневика окресленої теми, варто зупинитись на таких ключових проблемах, які він порушував: розкриття суті комуністичного режиму в радянській Україні, механізмів його впровадження з метою тотального підпорядкування суспільства, тотожність старої російської імперської політики щодо України більшовицькій, особливості висвітлення подій в радянській Україні під кутом їхньої інформативності та об’єктивності, способи пошуку джерел інформації та її інтерпретація.

На своїх шпальтах “Тризуб” запровадив відповідні рубрики, які інформували читачів про події в радянській Україні: “Червоний терор на Україні”, “Хроніка”, “З преси”, “З Великої України”, “Масові арешти на Україні”, “По совітських тюрмах”, “Процес “Спілки визволення України””. Аналіз політики радянського окупаційного режиму часто подавали редакційні статті журналу, як і окремі публікації його дописувачів. Одразу варто наголосити на особливостях джерел, з яких черпала інформацію редакція тижневика про події в радянській Україні.

¹ Аліна Тимошик-Сударикова, *Паризький журнал “Тризуб”. 1925–1940 роки: формування та функціонування*. (Київ: Наша культура і наука, 2001), 200; Аркадій Животко, *Історія української преси*. (Київ: Наша культура і наука, 2012), 326–327; Симон Петлюра, *Статті, листи, документи*. т. 4 (Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006), 656–661.

² Аналіз історіографії цього періоду подано у монографії: Костянтин Кондратюк і Олексій Сухий, *Сучасна національна історіографія новітньої історії України 1914–2009*. (Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010), 46–69.

Як це на перший погляд не дивно, активно використовувалась інформація, котру подавала радянська преса, що потрапляла на захід. Редакція проводила ретельний аналіз поданих нею фактів, й очистивши від ідеологічної мішури, робила ґрунтовні аналітичні викладки або ж просто подавала суто фактографічний матеріал після проведеного “просіювання”. Другим джерелом інформації виступали матеріали зібрані на основі західних періодичних видань. Цінну з точки зору автентичності інформацію містили листи з УСРР, які нелегально вдалося переправити на захід. Нарешті фрагментарну інформацію, проте також найбільш об’єктивну подавали власні кореспонденти “Тризуба” на території Польщі і Румунії, які інколи мали можливість контактувати з утікачами, яким пощастило перейти радянський кордон чи вирватись із концтаборів. Усі проблеми, які порушував на своїх сторінках тижневик у тому чи іншому ракурсі торкалися одного фундаментального питання: перспектив боротьби за відновлення суверенітету України у формі демократичної республіки шляхом реставрації УНР.

Серію матеріалів, які відкривають тему масових репресій в Україні “Тризуб” розпочинає подіями кінця 1920-х рр., коли розпочався один із перших в УСРР політичних процесів сфабрикованих органами влади у справі “Спілки визволення України” (СВУ), слідство над якою розпочалось у грудні 1929 р. і закінчилось судовим процесом над його 45 учасниками у квітні 1930 р. Їм інкримінували діяння спрямовані на відрив України від СРСР та відновлення її державної незалежності і зв’язки з еміграційним урядом УНР³. Фактично він ознаменував згоргання українізації і перехід до жорсткого антиукраїнського політичного курсу більшовицького режиму. Характеризуючи перебіг суду, журнал акцентує увагу на тому, що *“процес ... є один із соток тих процесів, якими совітська юстиція змагається тероризувати і залякати українську націю. Це все є факти і події, які характеризують життя окупованої України, за останні місяці... Чи не вказують вони, що період передишки, період змички з селянством, порівнююче толерантного відношення до української культури, до решток української автономії кінчився цілком і безповоротно? Українському народові оголошено рішуче і недвозначно війну; московські можновладці перейшли в наступ проти України. Військові дії розпочато на широкому фронті”*⁴.

Автор допису Валентин Садовський звертає увагу на спорідненість між імперською політикою царської і радянської різниця між якими лише у формі державного устрою Росії:

³ Володимир Пристайко, Юрій Шаповал, *Справа “Спілки визволення України”. Невідомі документи і факти*. (Київ: Інтел, 1995), 448; Гелій Снегірьов, *Набої для розстрілу*. (Київ: Видавництво художньої літератури “Дніпро”, 1990), 29–167.

⁴ Валентин Садовський, “Новий етап”, *Тризуб* 1–2 (1930): 5.

“Не будемо забувати, – пише він, – що коли свої теперішні асиміляторські і централістичні плани Сталін сьогодні здійснює іменем “соціалістичної” Москви, то на другий день після його упадку знайдуться там сили і групи, які будуть мати волю і охоту продовжувати його справу іменем Москви імператорської чи “демократичної”... Не будемо, отже недооцінювати сили ворога, не будемо тішити себе даремною надією, що той новий етап загостреної боротьби, в який вступаємо можемо перейти безболісно, без втрат і без жертв”⁵.

Процес над СВУ той же автор трактує як реакцію більшовицького режиму на українізацію, котра вийшла поза межі дозволеного й переорієнтувала розвиток української культури на власний шлях розвитку з притаманними йому особливостями відмінними від офіційно дозволених шаблонів:

“Оскільки совітська влада на Україні перебуває в тому становищі, коли про можливість перемоги у вільній конкуренції з українською незалежною творчістю й говорити не приходиться, стала вона на єдиний можливий для неї цілях шлях адміністративних репресій, шлях терору. Найбільш активні її видні представники української наукової і культурної роботи ставляться під суд”, – наголошує він⁶. Тому й не дивно, що для комуністичної влади “само собою мусіло бути ясным, що культурне піднесення українського народу при використанні всіх його творчих сил, яке не виявляло охоти укладатися в дозволені ВКП рямці загрожувало наслідками не тільки в області культури”⁷.

Припинення українізації виразом чого стало влаштоване владою судилище над видними діячами української інтелігенції наочно засвідчило фіаско мирної спроби насадження комуністичного режиму в Україні. За влучною характеристикою Олександра Лотоцького *“план збільшевичення України скрашував якраз на ґрунті національному. Навіть поза моментами соціяльними, українські національні стремління пішли всупереч московського централізму, того самого, що й за вічної пам’яти часів царських. Фальшиві гасла, фактичне зневаження елементарного права, гнобителство, визискування, – за ті свої якості большевизм став ненавистний для українських мас – і як большевизм, себ-то комуністична доктрина, і як дана форма московської окупації”*⁸.

“Тризуб” чимало уваги приділяв юридичній стороні процесу над СВУ. На основі фактів, які подавала радянська преса, редакція тижневика постійно наголошувала на його політичному, а не юридичному аспекті. Вона неодноразово відверто вказувала на те, що більшовицька влада із самого початку взялася “до його інсценізації. Після повені “масових” мітингів, “обурення й народнього

⁵ Валентин Садовський, “Новий етап”, *Тризуб* 1–2 (1930): 5.

⁶ В. С[адовський], “З життя і політики”, *Тризуб* 1–2 (1930): 10.

⁷ *Ibid.*, 11.

⁸ Олександр Лотоцький, “Підсумки (Під новий рік)”, *Тризуб* 6 (1930): 4.

гніву”, що їх впоряджала повсюду на поневоленій Україні погано прихована рука ГПУ, прийшла черга на совітську пресу – підготувати ґрунт для “процесу”. І газети старанно виконують дане їм згори завдання”⁹. Власне на юридичний бік процесу звертав увагу в статті “На теми дня. Процес 45-ти” правник Максим Славінський, вказуючи на його абсурдність, на те, що “більшевицькі правні розуміння це щось таке, що його годі зрозуміти не большевицьким людям”¹⁰. Автор звертає увагу на фальшування самого процесу “*наприклад, – зазначає він, – всі каються як один без оговорок... підсудні визнають за собою більше вини, ніж од них вимагають – і навіть прокуратура припиняє ті визнання. А втім – на цілому процесі не подано ні одного чинного факту і ціла справа точиться у площині виключно ідеологічній*”¹¹.

Щоб максимально повніше висвітлювати перебіг процесу над СВУ, редакція тижневика намагалась скрупульозно пересіювати інформацію, яку подавала офіційна радянська преса. Водночас вона наголошувала на її сумнівності як об’єктивного джерела позаяк та нерегулярно доходила і не у повному комплекті, а також, що *матеріали “подає вона з процесу препаровано спеціальними майстрами з спеціальною метою: скомпромітувати український рух*”¹².

Оскільки більшовицька влада з пропагандистською метою вела пряму радіотрансляцію перебігу судових слухань із Харкова редакція “Тризуба” вживала заходів для його прослуховування у Парижі та Варшаві. Однак, як і з радянською пресою, комуністична влада вдалась до різного роду маніпуляцій. Щойно підсудні починали говорити про те, що їй було не вигідно радіотрансляція припинялась. Відтак, як зазначала редакція тижневика “*без сумніву, маємо тут до діла з навмисними махинаціями самих організаторів процесу... Коли тільки те, що говориться в суді, їм не на руку, моментально все обривається і перстає бути чути. В Харькові цього пильнують*”¹³.

Відомий український правник, колишній дипломат УНР Андрій Яковлів у статті “Харківський процес “Спілки визволення України” звернув увагу на те, чому більшовики вдалися до не практикованого раніше широкого розголосу процесу. Він висловлює думку, що його організатори поставили “*завдання не тільки “ізолювати” назавжди чи на більш-менш довший термін видатніших українських наукових та культурних діячів, але й дискредитувати український визвольний рух, уряд УНР та його діячів, ідею української національної державності і взагалі українську ідею. Коли першого завдання – знищення підсудних – большевики могли досягти і нишком, не публічно, то другого завдання можна було досягти лише шляхом певної публічності. З цією метою процес було влаштовано*

⁹ Тризуб 11 (1930): 1.

¹⁰ Максим Славінський, “На теми дня. Процес 45-ти”, Тризуб 27 (1930): 3.

¹¹ Ibid, 3.

¹² “Процес “Спілки визволення України”, Тризуб 13 (1930): 16.

¹³ Ibid, 16.

*прилюдно і в супроводі найбільшої публічності, яку тільки можливо було перевести в умовах большевицької диктатури*¹⁴.

Автор звертає увагу на правовий нігілізм радянського правосуддя. Характерним є те, наголошує він, що “при формулюванні злочинів, нібито наведених на суді, суд вживає найбільш голосних термінів із сучасного комуністичного лексикону, чим надає вирокові Найвищого Суду України якоїсь “ударної” прокламації”¹⁵.

Як відомо під тиском слідства, застосованих щодо підсудних фізичних і психологічних тортур ті змушені були обмовляти себе. Очевидно, що це також не пройшло повз увагу авторів відповідних матеріалів тижневика. *“Не трудно догадатися, в яких обставинах провадився допит в ГПУ і чому обвинувачений там відповідав не щиро. Такої власне відповіді від нього вимагали. А там уміють досягти свого: на це надто багатий арсенал засобів у сучасної інквізиції червоної”*, – зазначає редакція¹⁶.

Не оминула своєю увагою редакція “Тризуба” й “покаяльні листи ворогів народу”, якими рясніла тогочасна радянська періодика й мала довести про їхнє “прозоріння”, а насправді деморалізацію їх людського ества в умовах тоталітарного комуністичного режиму¹⁷. Із 45 підсудних-керівників і провідних діячів СВУ були 2 академіки ВУАН – Сергій Єфремов і Михайло Слабченко, 15 професорів вишів, 2 студенти, 1 директор середньої школи, 10 учителів, 1 теолог і 1 священник УАПЦ, 3 письменники, 5 редакторів, 2 кооператори, 2 правники і 1 бібліотекар. Із 475 осіб, залучених до процесу 15 засуджено до розстрілу, 192 – до концтаборів, 87 – вислано за межі України¹⁸. На своїх шпальтах “Тризуб” переконливо довів, що процес над СВУ *“це похід проти всього українського, це спроба позбавити націю її духовного проводу, чільних представників інтелігенції, це замах на знищення самої душі українського народу”*¹⁹.

Ще одна тема яку висвітлював тижневик у контексті розгортання комуністичним режимом тотального наступу на українське національне життя – наступ на Українську Автокефальну Православну Церкву, яку пов’язували із діяльністю СВУ. Редакція журналу звертає увагу на системну підготовку влади до її знищення: постійні звинувачення у її зв’язках із “контрреволюцією”, “петлюрівщиною”. Усе це, на її переконання, свідчить про боязнь влади утвердження національної церкви в Україні, відтак *“Чека, досить підготувало ґрунт, щоб завдати, по останній удар”*²⁰. Наругою над почуттями

¹⁴ Андрій Яковлів, “Харківський процес “Спілки визволення України”, *Тризуб* 29–30 (1930): 9.

¹⁵ Андрій Яковлів, “Харківський процес “Спілки визволення України”, *Тризуб*, 31–32 (1930): 20.

¹⁶ “Процес “Спілки визволення України”, *Тризуб* 16–17 (1930): 27.

¹⁷ “З преси”. *Тризуб* 12 (1930): 22.

¹⁸ Володимир Пристайко і Юрій Шаповал, *Справа “Спілки визволення України”. Невідомі документи і факти*. (Київ: Інтел, 1995), 85-89; “Спілка визволення України”, в *Енциклопедія історії України*, ред. Валерій Смолій, т. 9 (Київ: Наукова думка, 2012), 752.

¹⁹ “Редакційна стаття”, *Тризуб* 11 (1930): 1.

²⁰ “Редакційна стаття”, *Тризуб* 7 (1930): 1.

українського народу називає редакція тижневика закриття владою Києво-Печерської лаври. “Лавру разом з усім її майном передано всеукраїнському союзові безбожників. У Лаврі кубло безбожників! Ця нова і гірка зневага найсвятішого, що є в серці народньому, не тільки не пригасить релігійного почуття, а навпаки ще більше його роздмухає серед українського населення”, – мовиться у редакційній статті “Тризуба”²¹.

Політичні репресії розпочаті радянським режимом в Україні справою СВУ журнал оцінює як ганебну комедію, що ставить завданням припинити розвиток українського національно-державного руху, спрямованого проти “московської диктатури”.

Аналіз публікацій тижневика “Тризуб”, які стосуються справи “Спілки визволення України”, дають підставу дійти таких висновків. Найперше на що потрібно звернути увагу – це ретельний відбір і аналіз редакцією фактів процесу над СВУ. Останнє дозволило їй максимально повно висвітлити не лише сам його перебіг, але й розкрити тоталітарну сутність політичного режиму встановленого російськими більшовиками на території України. При цьому редакція тижневика цілком слушно дотримувалася концептуальної засади, висловленої свого часу С. Петлюрою про тотожність імперської сутності політики Москви щодо України, незважаючи які б форми державного устрою вона не набувала²². Редакція також переконливо довела політичну заангажованість радянського правосуддя, головне завдання якого полягало не в захисті правопорядку, а в обслуговуванні політичного режиму. Матеріали про справу СВУ, які публікував “Тризуб” також засвідчили про існування поза межами радянської України національного державного центру УНР, який через свій пресовий орган інформував українську еміграцію і світову громадську думку про ситуацію в Україні, чим актуалізував українське питання на міжнародній арені.

²¹ “Редакційна стаття”, *Тризуб* 5 (1930): 2.

²² Симон Петлюра, “Розпочинаючи видання”, у *Статті*. (Київ: Дніпро, 1993), 311.

**FOLLOWING THE PROCESS
OF “THE UNION OF LIBERATION OF UKRAINE”
ON THE PAGES OF “TRYZUB”, THE WEEKLY**

Victor HOLUBKO

Ivan Franko National University of Lviv,
Chair of Local History,
1, Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

The author analyzes the materials of Tryzub, the weekly, published by the emigration government of the Ukrainian People's Republic in Paris from 1925 to 1940.

Among the key issues that were raised by the weekly was informing the Ukrainian community abroad as well as European public opinion about the first open trial fabricated by the Soviet authorities over the Ukrainian Liberation Union in 1930. The investigation of the case, which began with arrests of the pre-revolutionary Ukrainian intelligentsia in the middle of 1929, ended with a trial in Kharkiv in April 1930, which was followed by the editorial staff of Tryzub, the weekly.

The main theme of the publications of the weekly was the statement that after the capture of Ukraine by the Soviet Russia, the totalitarian regime was established here, which, like its predecessor, the tsarist one pursued an imperial policy to keep Ukraine under the control. The trial over the Union was highlighted in two main aspects: political one aimed at eliminating the opposition to the occupation-communist regime by neutralizing leading figures in the national cultural and public life in the territory of the former UNR, and legal aspect that became the embodiment of unprecedented legal practice of falsification of documents and violence over defendants.

Despite the fact that the editorial office of the weekly, with a few exceptions, did not possess the primary information about the process of the Union, on the basis of the facts available, the editors provided materials that generally reflected the truth.

Key words: The Union of Liberation of Ukraine, Soviet Ukraine, repressions, Ukrainization, communist regime, “Trident” weekly.